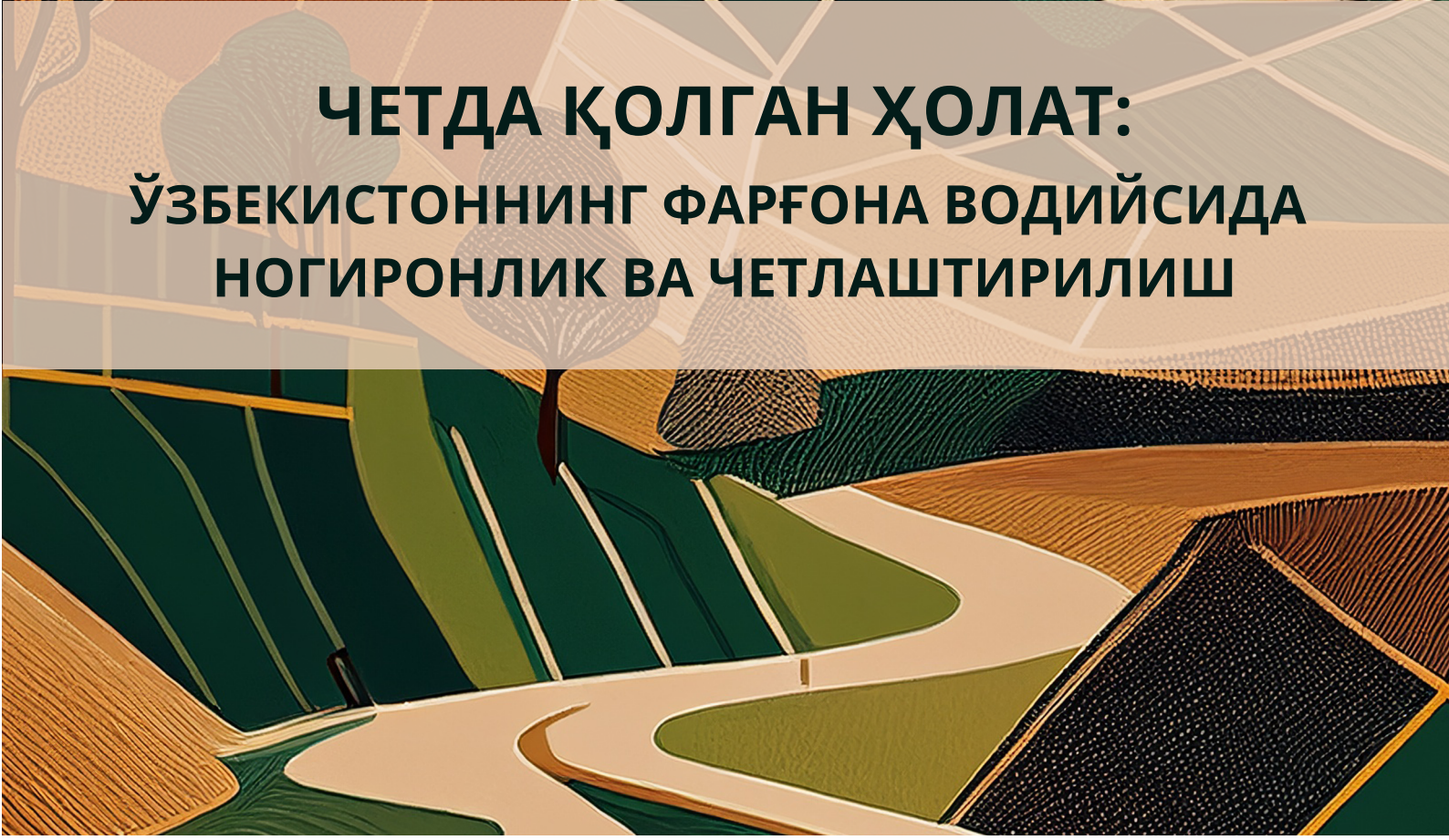

ЧЕТДА ҚОЛГАН ҲОЛАТ:

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА НОГИРОНЛИК ВА ЧЕТЛАШТИРИЛИШ

Funded by the European Union

IPHR International Partnership for Human Rights

International Partnership for Human Rights (IPHR) - 2008 йилда Брюссел шаҳрида ташкил этилган мустақил, нодавлат ташкилотдир. Ўз миссиясига мувофиқ, IPHR мураккаб шароитларда фаолият юритаётган маҳаллий фуқаролик жамияти ташкилотларини қўллаб-қувватлайди ҳамда инсон ҳуқуқлари, адолат ва қонун устуворлигини илгари суришда улар билан ҳамкорлик қилади. Маҳаллий шериклар билан биргаликда биз инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ муаммоларни халқаро даражада кўтариб чиқамиз, заиф гуруҳларни қўллаб-қувватлаш бўйича кампаниялар ўтказамиз ва ҳуқуқбузарликлар, жумладан энг оғир ҳолатлар бўйича жавобгарликни таъминлашга интиламиз.

https://iphronline.org/

IPHR@IPHRonline.org

Эслатма: Ушбу нашр Европа Иттифоқи томонидан молиялаштирилган. Унинг мазмуни учун тўлиқ жавобгарлик IPHR зиммасига юкланади ва у Европа Иттифоқининг қарашларини акс эттирмаслиги мумкин.

2026 йил, апрель

МУНДАРИЖА

ҚИСҚАЧА МАЗМУН 4

ҚОНУНЧИЛИК ВА СИЁСАТ ИСЛОҲОТЛАРИ 5

ТАМҒАЛАШ ВА УЯТ 9

БАНДЛИК 11

ҚУЛАЙ МУҲИТ 13

СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ 14

ТАЪЛИМ 16

ҲУҚУҚЛАР БЎЙИЧА ХАБАРДОРЛИК 19

ХУЛОСА 21

ФАРҒОНА, НАМАНГАН ВА АНДИЖОН ВИЛОЯТЛАРИДАГИ МАҲАЛЛИЙ ҲОКИМИЯТ ОРГАНЛАРИ УЧУН 22

ҚИСҚАЧА МАЗМУН

Ўзбекистон 2021 йилда Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисидаги Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Конвенциясини (CRPD) ратификация қилди. Ушбу ҳисобот Халқаро инсон ҳуқуқлари бўйича ҳамкорлик (IPHR) томонидан Фарғона водийси ҳудудида Конвенция тамойилларининг амалга оширилиши бўйича ўтказилган тадқиқот натижаларини тақдим этади. Таҳлил турли манбаларга асосланган бўлиб, улар қаторига IPHRнинг ўз тадқиқотлари, шунингдек Фарғона, Наманган ва Андижон вилоятларидаги маҳаллий фуқаролик жамияти вакиллари томонидан ўтказилган маслаҳатлашувлар ва мониторинг фаолияти доирасида олинган маълумотлар киради. Бундан ташқари, IPHR умумий таҳлил ва далиллар базасини мустаҳкамлаш мақсадида ҳудуддаги фуқаролик жамияти экспертлари билан интервьюлар ўтказди.

Ҳисобот ногиронлиги бўлган шахсларнинг инсон ҳуқуқлари ҳолатига оид асосий муаммоларни, жумладан кундалик ҳаёт, хизматлардан фойдаланиш ва ҳимоя билан боғлиқ қийинчиликларни ёритиб беради.

Асосий эътибор Фарғона водийсига қаратилган бўлса-да, ушбу ҳисобот кенгроқ миллий тенденцияларни ҳам акс эттиради, чунки тадқиқот жараёнида тўпланган маълумотлар кўп ҳолларда минтақавий даражадан ташқаридаги тизимли муаммоларни кўрсатди. Шу боис, натижаларни Ўзбекистоннинг халқаро инсон ҳуқуқлари бўйича мажбуриятлари доирасида баҳолаш мақсадида мавзули бўлимлар давомида CRPDнинг тегишли қоидаларига мурожаат қилинади.

Таҳлил шуни ҳам кўрсатадики, сўнгги қонунчилик ислоҳотларига қарамай, ногиронлик ҳали ҳам расмийлар ва кенг жамоатчилик томонидан кўп ҳолларда тиббий ёки хайрия ёндашувлари орқали қабул қилинади. Бу эса сиёсат ва дастурларнинг самарадорлигини чеклаб, мазмунли инклюзияга эришиш жараёнини секинлаштиради.

Умуман олганда, натижалар халқаро стандартларга формал мувофиқлик билан чекланиб қолмасдан, уларни амалда самарали татбиқ этиш зарурлигини кўрсатади. Тузилмавий ислоҳотлар, қулай муҳит яратиш, таълим, соғлиқни сақлаш ва бандлик соҳаларига инвестициялар киритиш, шунингдек тегишли манфаатдор томонлар ўртасида ҳамкорликни кучайтириш Ўзбекистонда ногиронлиги бўлган шахсларнинг ижтимоий, иқтисодий ва жамоат ҳаётида тўлиқ иштирокини таъминлаш учун муҳим аҳамиятга эга.

Ҳисобот маҳаллий тажриба ва қарашларга асосланган, ечимга йўналтирилган тавсиялар билан якунланади.

ҚОНУНЧИЛИК ВА СИЁСАТ ИСЛОҲОТЛАРИ

“Илгарилаш кузатилдими? 2021 йилда Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция [ратификация қилинганидан сўнг], ҳукумат фаоллашди ва айрим чора-тадбирларни амалга оширди, бироқ бу ҳаракатларнинг катта қисми ташқи аудиторияга мувофиқликни намойиш этишга қаратилгандек кўринади. Жойларда эса одамлар ҳаётида сезиларли ўзгаришлар кузатилмади.”

(Фуқаролик жамияти вакили)

“Биз [Ўзбекистон] ривожландик - фуқаролик жамияти туфайли!”

(фуқаролик жамияти вакили)

2020 йилдан бошлаб Ўзбекистон ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини мустаҳкамлашга қаратилган қатор қонунчилик ва сиёсат ислоҳотларини амалга оширди. Асосий қадамлардан бири сифатида 2020 йил сентябр ойида “Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди[1], сўнг 2021 йилда Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция (CRPD) ратификация қилинди ва турли соҳавий қонунлар ҳамда Президент фармонлари қабул қилинди. Ушбу чора-тадбирлар қулай муҳит, бандлик, ижтимоий ҳимоя, соғлиқни сақлаш ва инклюзив таълим каби соҳаларни қамраб олган бўлиб, ногиронлик масалаларига сиёсий эътибор кучайганини ҳамда халқаро стандартларга формал мувофиқлик таъминланаётганини кўрсатади. Бироқ, фуқаролик жамияти вакиллари мувофиқлаштириш, ижро ва амалга ошириш жараёнларида жиддий камчиликлар мавжудлигини мунтазам таъкидлаб келмоқда, бу эса ушбу ислоҳотларнинг ногиронлиги бўлган шахслар ҳаётига таъсирини чекламоқда.

2020 йилда қабул қилинган “Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонунда у “ногиронлиги бўлган шахсларнинг қадр-қимматига ҳурмат”, “уларнинг мустақиллиги ва танлаш эркинлиги”, “ногиронлик белгиси бўйича камситишга йўл қўймаслик”, “инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини амалга оширишда тенг имкониятлар”, “ногиронлиги бўлган болаларнинг ривожланиб бораётган қобилиятларига ҳурмат ва уларнинг шахсийлигини сақлаб қолиш ҳуқуқи”, “иншоотлар ва хизматлардан фойдаланиш имконияти”, “ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамият ва давлат ҳаётида иштирок этиши” каби тамойилларга асосланиши белгиланган[2]. Шу билан бирга, қатор фуқаролик жамияти экспертлари IPHRга ушбу қонун жиддий камчиликларга эга эканини ва у шошилинч ҳамда етарли даражада

1 Ўзбекистон Республикасининг “Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонуни: *https://lex.uz/docs/5694817*

2 Ўзбекистон Республикасининг “Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонуни, 4-модда

мувофиқлаштирилмаган жараёнда қабул қилинганини таъкидладилар. Энг муҳими, қонунда самарали амалга ошириш механизмлари назарда тутилмаган. Фуқаролик жамияти вакилларидан бири бундай деди: “Ногиронлиги бўлган шахслар тўғрисидаги қонун етарли даражада пухта ишлаб чиқилмаган. Самарали амалга ошириш механизмлари мавжуд эмас, қонунчилик жараёни эса муассасалар ўртасида етарли мувофиқлаштиришсиз ва амалдаги меъёрлар ҳамда қоидалар билан уйғунлаштирилмасдан шошилинч тарзда амалга оширилган.”

2021 йилда Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция (CRPD) ратификация қилинганидан сўнг, Ўзбекистон ҳукумати ногиронликка оид масалаларда янада фаоллашди ва инклюзив жамиятни шакллантириш ҳамда ногиронлиги бўлган шахсларнинг ижтимоий инклюзияси учун тенг имкониятларни таъминлашга қаратилган қатор қонунчилик ва сиёсий чора-тадбирларни амалга оширди. Улар қаторига 2023 йилда қабул қилинган ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштиришга қаратилган қонун, “Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун, ногиронлиги бўлган шахслар учун иш ўринлари яратилишини назарда тутувчи “Аҳолини бандлиги тўғрисида”ги қонун ҳамда ногиронлиги бўлган шахслар учун бепул тиббий хизматни кафолатлашга қаратилган “Тиббий хизмат тўғрисида”ги қонун киради. Шунингдек, бир қатор Президент фармонлари, жумладан 2024 йил январ ойидаги “Ўзбекистон Республикасида тўсиқларсиз туризм инфратузилмасини ривожлантириш ва уни тарғиб қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги *ПФ-20, 2024 йил июл ойидаги “Ногиронлиги бўлган шахслар учун қулай ва тўсиқларсиз муҳит яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-266*, *2020–2025 йилларга мўлжалланган инклюзив таълимни ривожлантириш концепцияси (2020 йил октябрдаги ПФ-4860)*, шунингдек *2021 йил декабрдаги “Ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг бандлигини таъминлаш ва ижтимоий фаоллигини янада ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-57* ҳам шулар жумласидандир[3].

Бироқ, кўплаб фуқаролик жамияти экспертлари таъкидлашича, амалга оширилган кўплаб ислоҳотлар асосан декларатив характерга эга бўлиб, ташқи аудиторияга қаратилган ва жойларда ногиронлиги бўлган шахслар ҳаётида сезиларли амалий натижалар бермаган.

> Экспертлар фикрига кўра, қуйидаги баёнот фуқаролик жамияти вакилларининг умумий қарашларини ифодалайди: “Қонунчилик даражасида асосан етарли база мавжуд, бироқ асосий муаммо амалга оширишда. Аниқ ижро ёки мониторинг механизмлари йўқ. Масалан, қонунда ‘ижтимоий инспекция’ ҳақида сўз юритилади, аммо бу амалда нимани англатиши ёки қандай ишлаши аниқ эмас.”

Экспертлар таъкидлашича, амалиётда қулай муҳит имкониятлари жиддий чекланган бўлиб қолмоқда. Масалан, метро станцияларида ўрнатилган пандуслар кўп ҳолларда фойдаланиш учун яроқсиз, автобуслардаги пандуслардан фойдаланиш эса амалда қийин, чунки ҳайдовчидан ташқари ёрдам кўрсатадиган шахс мавжуд эмас. Шунингдек, мамлакатдаги маиший зўравонлик қурбонлари учун мўлжалланган икки бошпана ҳам тўсиқларсиз муҳит талабларига жавоб бермайди (бу ҳақда қуйидаги “Қулай муҳит” бўлимида батафсил баён этилади).

3 *https://inconsult.uz/publications/view/supporting-people-with-disabilities-best-practices*

Ижобий жиҳат сифатида, ҳозирда ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисидаги янги қонун ишлаб чиқилмоқда. Ушбу жараёнда иштирок этаётган ташкилотлардан бири IPHRга шундай маълум қилди:

“Ташкилотимиз ногиронлиги бўлган шахслар тўғрисидаги қонунга ўзгартишлар киритиш бўйича ишчи гуруҳ таркибига киради, ушбу ҳужжат аллақачон парламентга киритилган. Биз маҳаллий даражада ҳам фаолмиз ва маҳаллий ҳокимият айрим қарорлар қабул қилиш жараёнларида мен билан маслаҳатлашади.”

ҒОЯВИЙ ЁНДАШУВЛАРДАГИ ТАФОВУТ: ТИББИЙ/ ХАЙРИЯ ЁНДАШУВИДАН ҲУҚУҚИЙ ЁНДАШУВГА ЎТИШ

> *«Ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан ёндашув тўлиқ ҳолда хайрияга асосланган бўлиб қолмоқда, ҳуқуқларга асосланган ёндашув эмас. У мустақиллик, автономия ёки жамиятда тўлиқ иштирок этишга эътибор қаратмайди.”*
>
> (Фуқаролик жамияти вакили)

Ўзбекистонда ногиронликка оид амалдаги сиёсат ва амалиётлар ҳанузгача Совет давридан мерос бўлиб қолган ёндашувлар таъсирида шаклланмоқда. Совет тизимида ногиронлик асосан меҳнат қобилиятининг пасайиши нуқтаи назаридан баҳоланган ва давлат аралашуви шахснинг меҳнат бозорида иштирок этиш қобилиятини тиклашга қаратилган эди. Ногиронликнинг бундай тиббийлаштирилган тушунчаси нафақат уни шахсий нуқсон сифатида қарашга олиб келди, балки ногиронлиги бўлган болалар ва катталарни муассасаларга жойлаштириш амалиётини ҳам қонунийлаштирди, чунки улар алоҳидалаштирилган муҳитда тегишли парвариш ва ҳимоя олади деб ҳисобланган.

Ушбу ёндашув раҳм-шафқат ва хайрияга асосланган, ҳуқуқ ва мустақилликка эмас, балки “ёрдам бериш”га йўналтирилган патерналистик қарашлар билан чамбарчас боғлиқ эди. Бу тушунчалар бугунги кунда ҳам Ўзбекистонда ногиронлик қандай белгиланиши, тушунилиши ва унга қандай муносабат билдирилишига таъсир кўрсатмоқда[4].

Фуқаролик жамияти ташкилотлари экспертлари таъкидлашича, ушбу тарихий шаклланган ёндашув ҳанузгача сиёсат юритувчиларга ҳам, айрим фуқаролик жамияти вакилларига ҳам таъсир кўрсатмоқда, айниқса касаллик ва қобилиятсизликка оид терминлардан фойдаланиш давом этаётганини инобатга олганда. Фуқаролик жамияти вакилларидан бири шундай деди: “Улар ишлаб, даромад топиб ва ўз пенсиясига эга бўлганида, ‘касалликларини’ [sic] унутишади.”

4 Қаранг: “Situational Analysis of the Rights of Persons with Disabilities - Uzbekistan”, UN Partnership on the Rights of Persons with Disabilities (UN PRPD), 2022

Натижада, ногиронликка нисбатан ижтимоий ёндашув етарли даражада тушунилмаган ва кенг қўлланилмаяпти. Инклюзив амалиётлар айнан ижтимоий ёндашувга асосланганлиги сабабли, экспертлар тиббий ёндашув орқали инклюзияни таъминлашга қаратилган уринишлар самарасиз бўлиб қолаётганини таъкидлайдилар.

ИЖТИМОИЙ ҲИМОЯ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ АГЕНТЛИК: ЯНГИ ТУЗИЛМА - ЭСКИ ЁНДАШУВ

> *“Уларнинг ходимлари тренингларда иштирок этади, аммо тиббий ёндашувдан ҳуқуқларга асосланган ёндашувга ўтиш кузатилмаяпти.”*
>
> (Фуқаролик жамияти эксперти)

2021 йилда Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция (CRPD) ратификация қилинганидан сўнг, Ўзбекистон ҳукумати бир қатор чора-тадбирларни амалга оширди. Маҳаллий фаоллар таъкидлашича, улар орасида энг муҳимларидан бири 2023 йилда Президент ҳузурида Ижтимоий ҳимоя миллий агентлигининг (кейинги ўринларда - ИҲМА) ташкил этилиши бўлди. ИҲМА ижтимоий ҳимоя соҳасида ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, шунингдек ижтимоий хизматлар кўрсатиш учун масъул ҳисобланади. Агентликнинг “Инсон” марказлари[5] ижтимоий ҳимоя соҳасида “ягона ойна” тамойили асосида фаолият юритиб, кекса шахслар, ногиронлиги бўлган шахслар ва бошқа эҳтиёжманд гуруҳларга мақсадли ёрдам кўрсатади[6].

ИҲМА доирасида маҳалла даражасида ижтимоий ҳимояга муҳтож гуруҳлар, жумладан якка тарбиялаётган оналар, ногиронлиги бўлган шахслар ва бошқалар билан ишлаш учун ижтимоий ходим лавозимлари жорий этилди.

Ижтимоий ходимларни жорий этиш ташаббуси дастлаб нодавлат нотижорат ташкилотлари томонидан илгари сурилган бўлиб, унинг асосий мақсади эҳтиёжманд гуруҳларни жамиятга инклюзия қилиш ва бу мақсадга эришиш учун амалий чоралар кўриш эди. Айрим фуқаролик жамияти вакиллари ИҲМА ташкил этилганидан сўнг “аввал тарқоқ бўлган ижтимоий хизматлар ягона тузилмага бирлаштирилиб, мувофиқлаштириш ва мулоқот соддалашгани сабабли ишимиз осонлашди”, деб қайд этдилар.

Бироқ мониторинг лойиҳалари натижалари аҳоли орасида давлат ижтимоий ҳимоя механизмлари, жумладан ИҲМА томонидан кўрсатилаётган хизматлар ҳақида хабардорлик паст эканини кўрсатди. Кўплаб интервью иштирокчилари ИҲМА ёндашуви ҳаддан ташқари пассив эканини, яъни ногиронлиги бўлган шахсларнинг ўзи мурожаат қилишига таянилаётганини, фаол равишда аниқлаш ва қўллаб-қувватлаш ишлари етарли эмаслигини таъкидладилар. Бу эса ўз ҳуқуқларидан бехабар бўлган ёки бюрократик жараёнларда йўл топа олмайдиган шахсларни янада ноқулай ҳолатга солиб, давлат ҳимоясининг самарадорлиги ва қамровини чеклайди (шунингдек “Ҳуқуқлар бўйича хабардорлик” бўлимига қаранг).

5 “Инсон” — Аҳолининг эҳтиёжманд қатламларини ижтимоий ҳимоя қилишнинг инновацион тизими

6 ИҲМА 2023 йил 1 июндаги Президент қарори билан ташкил этилган: *https://ihma.uz/en/agency/social-protection*

Бундан ташқари, фуқаролик жамияти фаоллари таъкидлашича, ИҲМА ходимларининг кўпчилиги ногиронликка нисбатан эски, тиббийлаштирилган қарашларга эга бўлиб, ҳуқуқий хабардорлик даражаси ҳам паст. Бу эса маълумот тақдим этишнинг етарли эмаслигига, қўллаб-қувватлаш механизмларининг заифлигига ва амалдаги қонунчиликнинг самарали ижро этилишига тўсқинлик қилади (шунингдек "Ҳуқуқлар бўйича хабардорлик" кичик бўлимига қаранг).

Айрим фуқаролик жамияти ташкилотлари ИҲМА ходимлари учун ижтимоий ишчиларнинг касбий салоҳиятини ошириш ва ногиронликка нисбатан ижтимоий ҳамда инклюзив ёндашувни шакллантириш мақсадида тренинглар ташкил этдилар. Бироқ вақт етишмаслиги сабабли ушбу тренинглар мазмуни етарлича чуқур ёритилмаган ва фуқаролик жамияти экспертлари ушбу салоҳиятни ошириш чораларининг умумий самарадорлигини паст деб баҳоладилар.

Фуқаролик жамияти экспертларидан бири шундай изоҳ берди: "Биз бошқа фуқаролик жамияти ташкилотлари ва Ижтимоий ҳимоя агентлиги ижтимоий ходимлари учун тренинглар ўтказамиз, аммо кўпчилиги ҳали ҳам ҳуқуқларга асосланган ёндашувва ногиронликнингижтимоий моделинитушунмайди. Барчасаъй-ҳаракатларимизга қарамай, эски хайрияга асосланган фикрлаш тарзи чуқур илдиз отган, бу эса тренингларни амалиётда ҳақиқий ўзгаришларга айлантиришни қийинлаштиради."

ТАМҒАЛАШ ВА УЯТ

> *"Биз кўплаб ота-оналар ўз фарзандининг ногиронлигидан уялишини кузатдик. Улар болалари билан суратга тушишдан қочади ва жамоат жойларида улар билан кўринишни истамайди."*
>
> (Фуқаролик жамияти вакили)

> *"Асосий муаммолардан бири - ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан мавжуд стереотипларнинг сақланиб қолишидир. Бу нафақат жамиятда, балки оммавий ахборот воситаларида ёритилишда ва давлат хизматчилари қарашларида ҳам намоён бўлади. Ушбу муносабатлар ногиронлик қандай тушунилиши ва унга қандай муносабат билдирилишига таъсир кўрсатишда давом этмоқда. Ҳозиргача ушбу қарашларни ўзгартириш ёки инклюзияни тарғиб қилишга қаратилган самарали жамоатчиликни хабардор қилиш кампаниялари ўтказилмаган."*
>
> (Фуқаролик жамияти вакили)

Ногиронлиги бўлган шахслар жамоат ҳаётида кўп ҳолларда “кўринмас” ҳолатда қолмоқда, бу эса хайрияга асосланган муносабатлар ва ижтимоий четлаштирилишга олиб келмоқда. ЮНИСЕФ томонидан ўтказилган сўров натижалари шуни кўрсатадики, иштирокчиларнинг кам қисми ногиронлиги бўлган шахсларни таълим муассасаларида, иш жойларида ёки ижтимоий муҳитда учратганини билдирган[7]. Респондентларнинг тахминан учдан бири маҳаллаларида ногиронлиги бўлган шахсларни кўрганини айтган бўлса, яна учдан бири умуман ногиронлиги бўлган шахсни танимаслигини билдирган. Респондентларнинг 10 фоизи ҳаётида ҳеч қачон ногиронлиги бўлган шахс билан мулоқот қилмаганини, 14 фоизи эса йилда бир марта ёки ундан ҳам кам мулоқот қилганини қайд этган.

Ўзбекистоннинг Фарғона водийсидаги фуқаролик жамияти экспертлари билан ўтказилган интервьюлар ногиронлик кўп ҳолларда тамғалаш, уят, раҳм-шафқат ва марҳамат кўрсатиш зарурати билан боғланишини кўрсатди.

> *“Кўплаб ногиронлиги бўлган болалар уйларида, баъзан ҳатто ётоқларида қолиб кетади. Уят ёки ижтимоий тамғаланишдан қўрқиш сабабли, ота-оналар уларни кўчага олиб чиқмайди ёки жамоат ҳаётига жалб қилмайди. Бир куни ногиронлиги бўлган боласи бор оилага ёрдам таклиф қилиш учун борганимда, менга шубҳа билан қарашди. Улар мендан ноҳуш оҳангда бола ҳақида қаердан билганимни сўрашди ва гаплашишдан бош тортдилар. Ота-оналардан нега уялишларини сўраганимда, улар ‘одамлар гапиради’ ёки ‘ногирон бола бўлса, оилада ворис бўлмайди’ деб тушунтиришди. Натижада, ногиронлиги бўлган болалар жамиятдан тўлиқ четлаштирилади.”*
>
> (Фуқаролик жамияти вакили)

ЮНИСЕФ тадқиқотлари ушбу ҳолатларни тасдиқлайди[8]: респондентлардан ўз муносабатлари ҳақида сўралганда, ногиронлиги бўлмаган иштирокчиларнинг деярли ярми ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан раҳм ҳиссини билдирган, 23 фоизи эса уларга ёрдам бериш истагини билдирган. Ҳар беш нафардан бири ўзининг ногирон эмаслиги учун миннатдорлик ҳиссини билдирган. Фақат кичик қисми нормаллашув ва тенг ижтимоий инклюзияни акс эттирувчи муносабатларни намоён этган.

Таълим ва парваришга оид қарашлар ҳам ушбу муносабатларни акс эттиради. Респондентларнинг қарийб 70 фоизи ногиронлиги бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаблар энг мақбул таълим муҳити, деб ҳисоблайди. Гарчи респондентларнинг нисбатан кўп қисми (36 фоиз) ногиронлиги бўлган болаларнинг оилалари билан эмас, балки интернат муассасаларида яшашига қарши чиққан бўлса-да, катта улуш - тўртдан бир қисмидан ортиғи (28 фоиз) институционаллаштиришни қўллаб-қувватлаган.

Ҳалигача жиддий даражада ўрганилмаган ва кучли тамғалаш билан ўралган мавзулардан бири - ногиронлиги бўлган аёллар ва қизларга нисбатан зўравонлик, айниқса жинсий

7 “Situation Analysis on Children and Adults with Disabilities in Uzbekistan”, UNICEF, 2019, 9 – бет *https://www.fresnoconsulting.es/wp-content/uploads/2023/03/Snapshot_UN_en_UNColor-1.pdf*

8 Ўша манба, 10 - бет

зўравонликдир. Йирик фуқаролик жамияти ташкилоти раҳбари таъкидлаганидек, ушбу аёллар бир вақтнинг ўзида бир нечта камситиш турларига дуч келиб, айниқса ҳимоясиз ва кўп ҳолларда жамоатчилик муҳокамаси ҳамда сиёсат доирасида “кўринмас” ҳолатда қолмоқда. Бундай зўравонликнинг оғирлиги ва тарқалганлигига қарамай, маълумотлар, хабардорлик ва мақсадли қўллаб-қувватлаш хизматлари етарли эмас, бу эса зўравонлик ва маргиналлашув доирасини давом эттиради:

“Ногиронлиги бўлган аёлларга нисбатан жинсий зўравонлик тўлиқ табу ҳисобланади - бу ҳақда ҳеч ким гапирмайди. Бизда маълумотлар йўқ, чунки ҳали ҳеч қандай тадқиқот ўтказилмаган, аммо кузатувларга асосланган далиллар бу ҳолат тез-тез учрашини кўрсатади ва ҳаракат қилиш учун аввало ушбу табуни бузиш зарур.”

Фуқаролик жамияти вакилларининг ушбу масалани жамоада муҳокама қилишга бўлган уринишлари қаршиликка учраган.

БАНДЛИК

> *“Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг бошқалар билан тенг равишда меҳнат қилиш ҳуқуқини эътироф этади; бу меҳнат бозори ва ишлаб чиқариш муҳити ногиронлар учун очиқ, инклюзив ва иштирок этиш имконияти бўлган шароитда ногирон ўзи танлаган ва эркин рози бўлган меҳнат фаолияти орқали турмуш кечиришига пул ишлаб топиш имкониятига эга бўлиш ҳуқуқини қамраб олади. Иштирок этувчи давлатлар меҳнат қилиш ҳуқуқини, шу жумладан меҳнат фаолияти давомида ногирон бўлган шахсларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқини, жумладан қонунчилик йўли билан белгиланган тартибда амалга ошириш ҳуқуқини таъминлайди ва рағбатлантиради.”*
>
> (Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция, 27-модда, 1-қисм)

> *“Охир-оқибат, агар одамлар мустақил бўлиб, ўз оёғида турса, давлат маблағни тежайди!”*
>
> (Фуқаролик жамияти эксперти)

“Ногиронлиги бўлган шахслар қандай қилиб мазмунли меҳнат фаолиятига эга бўлиши ва ўз қобилиятларига мувофиқ ҳисса қўшиши мумкинлигига кўпроқ эътибор қаратишимиз керак. Бу уларни касбий тайёргарликка тайёрлаш, мустақиллигини қўллаб-қувватлаш ва ёрдамга қарам бўлиб қолмасдан, меҳнат орқали даромад топиш имкониятини яратишни ўз ичига олади.”

(Фуқаролик жамияти вакили)

Бир қатор қонунлар, меъёрий ҳужжатлар ва сиёсатдаги ўзгаришлар ногиронлиги бўлган шахсларни бандлик билан таъминлашга қаратилган. Бироқ Фарғона водийсидаги фуқаролик жамияти экспертлари IPHRга маълум қилишича, ижтимоий ходимлар кўмагида ишга жойлаштирилган деб ҳисобланган кўплаб ногиронлиги бўлган шахслар амалда фақат ҳисобот учун расмий равишда рўйхатга олинган. Амалда эса улар кўп ҳолларда қисқа муддатдан сўнг ишдан бўшатилган ёки умуман ишламаган. Айрим ҳолларда, ногиронлиги бўлган шахслар ўзлари маълум бир ташкилотда расман ишчи сифатида рўйхатга олинганини ҳатто билмаган:

“Ҳукумат ногиронлиги бўлган шахсларни иш билан таъминлаш бўйича ташаббуслари ҳақида кўп гапиради, аммо статистик маълумотлар манипуляция қилинади. Айрим ҳолларда тақдим этилаётган рақамлар - масалан, Фарғона вилояти бўйича - амалда эришиб бўлмайдиган даражада бўлади. Бу турли усуллар орқали амалга оширилади: ногиронлиги бўлган шахслар қисқа муддатга ишга қабул қилиниб, ҳисобот кўрсаткичларини ошириш учун фойдаланилади, сўнг эса тез орада ишдан бўшатиб юборилади.”(фуқаролик жамияти вакили)

Анора ҳолати: статистик маълумотларни бузиб кўрсатиш

Анора, кўриш қобилияти чекланган собиқ талаба, IPHRга ўз шахсий тажрибаси билан ўртоқлашди: у ўзининг солиқ бўйича рақамли маълумотларини текширганида, ўзининг хабардорлигисиз “ўзини ўзи банд қилган шахс” сифатида рўйхатга олинганини аниқлади. Бу, эҳтимол, у университетга ўқишга кирган пайтда, бармоқ излари ва шахсий маълумотлари тўпланган жараёнда содир бўлган. Шу тарзда бандликка оид статистик маълумотлар сунъий равишда оширилмоқда. У университет маъмуриятидан нега унинг маълумотлари тақдим этилганини сўраганида, унга “бу юқоридан берилган кўрсатма” экани айтилган.

Иш қидираётган, шахсини ошкор этмасликни истаган фуқаро шундай деди:

“Маҳалладаги ижтимоий ходим менга қўнғироқ қилиб, ‘ўзини ўзи банд қилган шахс’ сифатида рўйхатдан ўтишни талаб қилди. Аммо менда бундай фаолият юритиш учун на асос, на имконият бор. Мен нима қилишим керак?”

Бошқа бир ҳолатда ижтимоий ходим онага шундай таклиф қилди:

“Қизингизни тикиш цехида ишлайдиган қилиб рўйхатга қўямиз. У тикишни билмаса ҳам аҳамияти йўқ - уни ҳисоботда иш билан таъминланган фуқаро сифатида кўрсатиш кифоя. Ҳисобот топширилгандан кейин у истаган пайтда ишдан кетиши мумкин.”

Айрим фуқаролик жамияти экспертлари таъкидлашича, Фарғона водийсидаги кўплаб ногиронлиги бўлган шахслар ҳозирда давлат нафақаларига қарам ҳолда яшамоқда. Улар ногиронлиги бўлган шахсларнинг меҳнат қилиши ва даромад топиш имкониятларини яратиш давлат ёрдамига қарамликни камайтириш билан бирга, солиқлар орқали давлат бюджетига тушумларни ҳам оширишини таъкидладилар. Меҳнат бозорида ногиронлиги бўлган шахслар қўшимча юк эмас, балки қимматли ва рақобатбардош ишчи куч сифатида қаралиши мумкин. Бундай ёндашув кенг маънода ижтимоий масъулият, инклюзия ва бағрикенгликни рағбатлантиради.

Бироқ бунга эришиш учун иш жойларини ногиронлиги бўлган шахсларнинг эҳтиёжларига мослаштириш бўйича аниқ чора-тадбирлар ва масъулиятларни белгилаш талаб этилади, ҳолбуки ижтимоий ходимлар бундай иш жойларини баҳолаш ва режалаштириш учун етарли тайёргарликка эга эмас. Фуқаролик жамияти фаолларидан бири шундай деди:

“Бизнинг давлат органларига мурожаатимиз аниқ: қисқа муддатда инвестициялар талаб этилишига қарамай, бу узоқ муддатда ўзини оқлайди. Одамларга мустақил равишда яшаш имконияти берилса, улар ишлайди, даромад топади ва иқтисодиёт ҳамда жамиятга ҳисса қўшади.”

ҚУЛАЙ МУҲИТ

“Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар мустақил турмуш кечириш ва турмушнинг барча жабҳаларида ҳар тарафлама иштирок этиш имкониятига эга бўлиши учун ногиронларнинг бошқалар билан тенг равишда жисмоний муҳитдан, транспортдан, ахборот ва алоқадан, шу жумладан ахборот-коммуникация технологиялари ва тизимидан ҳамда шаҳарларда ҳам, қишлоқ жойларида ҳам аҳоли учун очиқ ёки тақдим этиладиган бошқа объектлар ва хизматлардан фойдаланиш имкониятларини таъминлаш учун зарур чораларни кўради.”

(Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция, 9-модда, 1-қисм)

Қоғозда барчаси жуда яхши кўринади, аммо амалда шаҳарларда ҳам, қишлоқ жойларда ҳам қулай муҳит деярли мавжуд эмас.”

(Фуқаролик жамияти вакили)

Фарғона водийсидаги фуқаролик жамияти фаолларининг маълум қилишича, жамоат жойлари ва биноларда қулайликнинг чекланганлигига оид муаммоларни ҳал этиш бўйича айрим чоралар кўрилган. Айрим жамоат биноларини кенг лифтлар ва пандуслар билан жиҳозлаш ишлари бошланган бўлиб, бу қулайликни оширишга қаратилган. Бироқ, ушбу янги ўрнатилган элементларнинг кўпчилиги халқаро қулайлик стандартларига жавоб бермайди. Масалан, янги пандуслар кўп ҳолларда жуда тик бурчакда қурилади, бу эса аравачада ҳаракатланувчи шахслар учун улардан фойдаланишни имконсиз қилади.

Интервью иштирокчилари IPHRга маълум қилишича, масалан, Тошкент метроси кириш жойларида электрон пандуслар ўрнатилган, аммо метро ходимлари улардан фойдаланиш бўйича етарли даражада ўқитилмаган, натижада бу пандуслар кўплаб станцияларда умуман ишлатилмайди. Шунингдек, фуқаролик жамияти мониторлари автобуслардаги пандуслардан фойдаланиш қийин эканини қайд этган, чунки ҳайдовчидан ташқари ногиронлиги бўлган шахсларга ёрдам берадиган ҳеч ким йўқ.

Кўчаларда тактиль йўлаклар ўрнатилган ҳолларда ҳам, улар кўпинча тартибсиз ва тизимсиз равишда жойлаштирилаётгани таъкидланган. Қулайлик масалаларини назорат қилиш учун масъул органлар эса, маълумотларга кўра, кириш имконияти билан боғлиқ муаммолар юзасидан берилган шикоятларга камдан-кам ҳолларда жавоб қайтаради.

СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ

“Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар ногиронлик белгиси бўйича камситилмасдан саломатликларининг эришиш мумкин бўлган энг юқори даражада сақланиши ҳуқуқига эгалар. Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар соғлиқни сақлаш соҳасида гендер хусусиятини ҳисобга оладиган хизматлардан, шу жумладан саломатликларининг ҳолати бўйича реабилитация қилиш имкониятига эга бўлишларини таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради.”

(Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция, 25-модда)

Илгари ногиронликка нисбатан тиббийлаштирилган ёндашувдан фойдаланган Тиббий-меҳнат эксперт комиссияси (ВТЭК)[9] қайта ташкил этилиб, Тиббий эксперт комиссиясига (ТЭК)

9 ВТЭК — Тиббий-меҳнат эксперт комиссияси (олдинги тизимда ногиронликни баҳоловчи орган)

айлантирилди. Янги тизимга кўра, тиббий хулосалар энди шахс меҳнатга лаёқатлими ёки йўқлигини баҳолашга қаратилмайди. Бироқ комиссия хулосалари ҳали ҳам ногиронликнинг ижтимоий модели талабларига тўлиқ жавоб бермайди. Бундай ҳужжатларда кўп ҳолларда ижтимоий инклюзия учун зарур бўлган қўллаб-қувватлаш эҳтиёжлари аниқ кўрсатилмайди.

ТЭК томонидан тақдим этиладиган тиббий хулосаларда кўпинча ногиронлик хусусиятига оид аниқ маълумотлар ҳам етарли даражада келтирилмайди. Ҳужжатларда "туғма ногиронлик" ёки "орттирилган ногиронлик" каби ноаниқ ифодалар қўлланилиб, шахснинг аниқ жисмоний ҳолати ёки эҳтиёжлари кўрсатилмаслиги мумкин. Бу ногиронлиги бўлган шахслар учун жиддий муаммо туғдиради, чунки амалдаги тизимда ижтимоий имтиёзлардан (жумладан бепул дори-дармонлар, санаторий ёки реабилитация марказларига йўлланмалар ва бошқа қўллаб-қувватлаш турларидан) фойдаланиш айнан шундай тиббий баҳолашлар ҳамда ТЭК томонидан белгиланадиган ногиронлик гуруҳига (асосан 1 ва 2-гуруҳлар) боғлиқ бўлиб қолмоқда. Шу тариқа, ногиронликни гуруҳларга ажратиш муҳим хизматлардан фойдаланишда ҳал қилувчи аҳамият касб этишда давом этмоқда.

Амалдаги тизимга кўра, 1 ёки 2-гуруҳ ногиронлиги деб таснифланган шахслар турли имтиёзлар ва ногиронлик нафақаларига эга бўлса, 3-гуруҳ ногиронлигига эга шахслар ногиронлик билан боғлиқ имтиёзлардан фойдаланмайди. Ҳар бир гуруҳ учун аниқ ва равшан мезонларнинг мавжуд эмаслиги тизимни ихтиёрий талқин қилиш ва манипуляция қилиш учун очиқ қилади[10]. Амалиётда бундай ёндашув адолатсиз кўринади ҳамда кенг тарқалган тушунмовчиликлар ва номутаносибликларга олиб келади. IPHR катталарни учта "инвалидлик" гуруҳига бўлиш амалиётининг сақланиб қолиши камситиш ва маргиналлашувни кучайтираётганидан хавотир билдирмоқда.

Қўшимча муаммолардан бири - қишлоқ жойларда яшовчи ногиронлиги бўлган шахслар учун қулай соғлиқни сақлаш хизматларининг жиддий даражада етишмаслигидир. Бир эксперт буни қуйидагича тушунтирди:

> *"Айниқса қишлоқ жойларда ногиронлиги бўлган шахсларнинг яшаш шароитлари жуда оғир бўлиб, соғлиқни сақлаш инфратузилмаси айниқса ёмон ҳолатда. Давлатга қарашли муассасалар жуда кам ва улар ҳам кўп ҳолларда кириш учун мослаштирилмаган, натижада одамлар қон қуйиш каби зарур тиббий хизматлар ёки физиотерапия ва массаж каби махсус даволаш хизматларини ола олмайди. Шу билан бирга, хусусий тиббий хизматлар жуда қиммат бўлиб, кўпчилик ногиронлиги бўлган шахслар учун мутлақо етиб бўлмас даражада."*

10 Таққослаш учун, шунингдек IPHR, "Иштирок" ва BHR томонидан Тожикистон қонунчилиги бўйича ўтказилган таҳлилга қаранг — уларнинг 2018 йилдаги "Тожикистонда ногиронлиги бўлган шахслар — четга сурилганлар" номли ҳисоботида: *https://iphronline.org/wp-content/uploads/2018/12/Tj-disabilitiesreport-updated-compressed.pdf*

ТАЪЛИМ

“Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг таълим олиш ҳуқуқини эътироф этади. Иштирок этувчи давлатлар ушбу ҳуқуқни камситмасдан ва имкониятлар тенглиги асосида амалга ошириш мақсадларида барча даражаларда инклюзив таълимни ва бутун умри давомида ўқитилишларини таъминлайди.”

(Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция, 24-модда, 2-қисм)

“Давлат ногиронлиги бўлган шахслар учун инклюзив таълимни ривожлантиришни, уларнинг таълим олиш, касбий тайёргарлик, қайта тайёрлаш ва малака оширишдан фойдаланиши учун зарур шарт-шароитлар яратилишини кафолатлайди.”

(“Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонун, 38-модда)

“Ҳукумат ҳали ҳам ‘инклюзив’ нима эканини тушуниб етиши керак!”

(Фуқаролик жамияти вакили)

“Ҳа, янги қонун қабул қилинган, лекин агар шу ердаги реал ҳолатга қарасангиз, мактаб инфратузилмасида ҳеч қандай ўзгаришни кўрмайсиз.”

(Фуқаролик жамияти вакили)

Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция ҳамда Ўзбекистоннинг 2020 йилда қабул қилинган “Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонуни инклюзив таълим тамойилини аниқ белгилаб, ногиронлиги бўлган болаларнинг умумий таълим тизими доирасида бошқалар билан тенг асосда сифатли таълим олиш ҳуқуқини тасдиқлайди, шунингдек инклюзияни амалга ошириш учун зарур ҳуқуқий, институционал ва амалий шарт-шароитларни яратиш давлатнинг мажбурияти эканини таъкидлайди.

Бироқ, фуқаролик жамияти экспертларининг таъкидлашича, маҳаллий ҳокимият органлари вакиллари орасида “инклюзия” ва “инклюзив таълим” тушунчалари мазмуни бўйича аниқ тушунча етишмайди. Гарчи “Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонун

инклюзив таълимга принципиал мажбуриятни белгиласа-да, бу амалиётда тўлиқ акс этмаган. Хусусан, таълим муассасаларида жисмоний тўсиқларни бартараф этиш, ўқитувчиларни тайёрлаш ва мослаштирилган ҳамда қулай ўқув материалларини ишлаб чиқиш соҳаларида етарли даражада илгарилаш кузатилмаган.

Сўнгги йилларда Фарғона водийсида амалга оширилган бир қатор мониторинг лойиҳалари ногиронлиги бўлган шахсларнинг таълим олиш имкониятларига тўсқинлик қилаётган барқарор тузилмавий муаммолар мавжудлигини кўрсатди. Респондентларнинг аксарияти камситиш, тамғалаш, молиявий ресурслар етишмаслиги, инфратузилманинг етарли эмаслиги ҳамда мавжуд таълим дастурлари ва имтиёзлар ҳақида хабардорлик пастлигини қайд этган.

Бир иштирокчи буни қуйидагича ифодалади:

> *“Инклюзия’ ҳозир расман тан олинган тушунча, аммо амалда у деярли ҳеч нарсани англатмайди. Одатий мактаб биноларининг аксарияти жисмоний жиҳатдан мослаштирилмаган, ўқитувчилар етарли тайёргарликка эга эмас, ҳатто ‘пилот мактаблар’ деб аталувчи муассасаларда ҳам инклюзия тўлиқ амалга оширилмаяпти. Шунингдек, тезкор ечимлар мавжуд деган нотўғри тасаввур ҳам бор. Барқарор инклюзия вақт, узоқ муддатли режалаштириш ва ҳақиқий мажбуриятни талаб қилади.”*

Бошқа фуқаролик жамияти фаоллари IPHRга шундай маълум қилди: “Ҳукумат ушбу соҳада амалий тажрибага эга мустақил фуқаролик жамияти ташкилотлари ва экспертлардан ўрнак олиши керак.” Улардан бири таъкидлади: “Ногиронлиги бўлган бахтли болалар айнан фуқаролик жамияти ташкилотлари томонидан амалга оширилаётган таълим дастурларида иштирок этади.”

2020 йилда қабул қилинган “Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонунда уйда таълим бериш имконияти ҳам назарда тутилган: “Агар ногиронлиги бўлган болаларни таълим муассасаларида вақтинча ўқитиш имкони бўлмаса, таълим соҳасига масъул республика ижро этувчи ҳокимият органлари ҳамда таълим муассасалари ихтисослаштирилган шифокорлар хулосаси ва ота-оналар ёки бошқа қонуний вакилларнинг розилиги асосида уларнинг уйда таълим олишини таъминлайди. Ногиронлиги бўлган болаларнинг уйда таълими Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети ҳисобидан амалга оширилади.” (38-модда)[11]

Сўнгги йилларда ушбу соҳада айрим чекланган ижобий ўзгаришлар кузатилган, жумладан соддалаштирилган тил ва визуал воситалардан фойдаланиш каби мослаштирилган ўқув материалларининг аста-секин кўпайиши қайд этилган. Бироқ, бу ўзгаришлар ҳанузгача чекланган бўлиб, кўплаб манфаатдор томонлар амалда сифатли таълимдан фойдаланиш имкониятлари тенг эмаслигини таъкидлайди.

11 https://lex.uz/docs/5694817#5695645

Кўплаб фуқаролик жамияти вакиллари IPHRга, масалан, аутизм ёки Даун синдромига эга болалар учун таълимдан фойдаланиш имконияти деярли мавжуд эмаслигини, ҳатто ногиронлиги бўлган болалар билан ишлайдиган ташкилотлар орасида ҳам бу борада хабардорлик паст эканини билдирдилар. Гарчи кўплаб ногиронлиги бўлган болалар учун таълимнинг ўзи етарли даражада таъминланмаган бўлса-да, аутизм ёки Даун синдромига эга болалар кўп ҳолларда бутунлай четда қолиб, уйда қолдирилади ва таълим ҳамда ривожланиш имкониятларидан маҳрум бўлади.

Фуқаролик жамияти ташкилоти ижтимоий ходими уйда ётган оғир ногиронлиги бўлган болалар билан ишлаш тажрибаси ҳақида шундай деди:

> *“Биз бу болаларнинг уйларига борганимизда, улар бизга ўз дардлари, ҳар куни дуч келаётган қийинчиликлари ва қандай ёрдамга муҳтож эканликлари ҳақида гапириб беришади. Улар ўз орзуларини ҳам баён қилади... кўпчилиги мактабга боришни, жамоат тадбирларида иштирок этишни, дўстлари билан ўйнашни ва оддий қилиб айтганда, атрофдаги дунёнинг бир қисми бўлишни истайди.”*

Инклюзияга оид тушунча ва хабардорликнинг етишмаслиги нафақат давлат органлари вакиллари орасида, балки ота-оналар орасида ҳам кузатилади: “Ота-оналар орасида инклюзия, ногиронликнинг ижтимоий модели, яъни муаммо болада эмас, балки жамиятдаги тўсиқларда эканлиги ҳақида тушунча йўқ. Шунингдек, ногиронлиги бўлган болалар ривожланиши учун махсус қўллаб-қувватлаш зарурлиги ҳам етарли даражада англанмаган.”

Бу ҳолат 2019 йилда ЮНИСЕФ томонидан ўтказилган тадқиқот натижаларида ҳам акс этган бўлиб, унда “респондентларнинг қарийб 70 фоизи ихтисослаштирилган мактаблар ногиронлиги бўлган болаларни ўқитишнинг энг яхши усули деб ҳисоблагани” қайд этилган[12].

Фарғона водийсидаги мониторинг лойиҳаларидан олинган сабоқлардан бири шундаки, спорт фаолиятлари ҳам болалар ривожланиши учун муҳим аҳамиятга эга. Фуқаролик жамияти вакилларидан бири шундай деди:

“Биз ногиронлиги бўлган болалар учун спорт машғулотларини ташкил эта бошлаганимизда, тобора кўпроқ ота-оналар ўз фарзандларини иштирок эттиришни истаб кела бошлади. Бу жуда таъсирли ҳолат эди. Биз болалар турли машғулотлар ва мусобақаларда иштирок этиш орқали ўзларига бўлган ишончлари сезиларли даражада ошганини кузатдик.”

Шу билан бирга, амалиётда инклюзив таълим лойиҳаларини амалга ошириш орқали катта тажрибага эга бўлган фуқаролик жамияти экспертлари сони ортиб бормоқда. Улар инклюзив таълимни амалга ошириш учун нималар зарурлигини чуқур англаб етган. Фуқаролик жамияти ижтимоий ходимларидан бири шундай деди: “Менинг орзум - барча ногиронлиги бўлган болалар бошқа болалардан фарқ қилмайдиган даражада сифатли таълим олишидир.”

---

12 “Ўзбекистонда ногиронлиги бўлган болалар ва катталарнинг ҳолати таҳлили”, ЮНИСЕФ, 2019, 10-бет, *https://www.fresnoconsulting.es/wp-content/uploads/2023/03/Snapshot_UN_en_UNColor-1.pdf*

ҲУҚУҚЛАР БЎЙИЧА ХАБАРДОРЛИК

“Иштирок этувчи давлатлар қуйидагиларга эришиш учун кечиктириб бўлмайдиган, самарали ва зарур чораларни кўриш мажбуриятини олади:

a) бутун жамиятнинг, шу жумладан оила даражасида ногиронлик масалалари бўйича билимини ошириш ҳамда ногиронларнинг ҳуқуқ ва қадр-қимматини ҳурмат қилишни мустаҳкамлаш;

b) ногиронларга нисбатан турмушнинг барча жабҳаларида, шу жумладан жинси ва ёши асосидаги ақидалар ва зарарли одатлар билан кураш олиб бориш;

c) ногиронларнинг салоҳияти ва ҳиссасини тарғиб этиш.”

(Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция, 8-модда, 1-қисм)

“Ногиронлиги бўлган шахслар ўз ҳуқуқларини билиши керак. Лекин биз бу борада ҳукумат томонидан ҳеч қандай кампанияларни кўрмаяпмиз!”

(Фуқаролик жамияти вакили)

“Кўплаб ногиронлиги бўлган шахслар ўз ҳуқуқларидан хабардор эмас, шу сабабли улар ушбу ҳуқуқларни талаб қилмайди ёки амалдаги қонунчилик ижроси бўйича ўз овозини кўтармайди. Бу хабардорлик ва имкониятларнинг етишмаслиги ҳуқуқбузарликлар жазосиз қолишига ва қонунлар амалиётда самарасиз бўлиб қолишига олиб келади.”

(Фуқаролик жамияти вакили)

“Ногиронлиги бўлган болалар учун ота-оналар қандай ёрдам олиши мумкинлиги ҳақида маълумот йўқлиги жуда катта муаммо ҳисобланади.”

(Фуқаролик жамияти вакили)

Ўз ҳуқуқлари ҳақида хабардорликнинг чекланганлиги ногиронлиги бўлган шахслар ва уларнинг оилалари учун асосий тўсиқлардан бири бўлиб қолмоқда. Фуқаролик жамияти вакиллари ногиронликка оид ҳуқуқлар бўйича давлат томонидан ахборот бериш ёки хабардорликни ошириш кампаниялари деярли ўтказилмаётганини қайд этдилар, бу эса кўплаб одамлар ўз ҳуқуқлари ва уларга тегишли имтиёзлар ҳақида билмаслигига олиб келмоқда. Натижада, ногиронлиги бўлган шахслар кўп ҳолларда ҳуқуқбузарликларга қарши чиқмайди, бу эса қонунчилик ва амалиёт ўртасидаги узилиш сақланиб қолишига олиб келади. Бу билим етишмаслиги оилаларга ҳам тааллуқли бўлиб, айниқса ногиронлиги бўлган болаларнинг ота-оналари кўп ҳолларда мавжуд ижтимоий ёрдам ва қўллаб-қувватлаш чоралари ҳақида хабардор эмас. Шу сабабли ҳуқуқлар бўйича хабардорликни ошириш шахсларнинг имкониятларини кенгайтириш, ҳисобдорликни таъминлаш ва амалдаги қонунларни самарали ижро этиш учун муҳим аҳамиятга эга.

Муҳим хулосалардан бири - давлат ижтимоий ҳимоя тизими ходимлари, шу жумладан Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги (ИҲМА) ходимлари орасида ҳам ҳуқуқлар бўйича хабардорлик даражаси паст эканидир. Бу ҳолат ногиронликка нисбатан эски, тиббийлаштирилган ёндашувларнинг сақланиб қолиши ва ҳуқуқий хабардорликнинг пастлиги билан янада кучаймоқда, натижада маълумот тақдим этиш етарли эмаслиги, қўллаб-қувватлаш механизмларининг заифлиги ва амалдаги қонунчиликни самарали ижро этишда тўсиқлар юзага келмоқда (шунингдек ИҲМА ҳақидаги кичик бўлимга қаранг, 4-бет).

Фарғона водийсида ногиронлиги бўлган шахслар билан ишлайдиган фуқаролик жамияти ташкилотлари жамоатчилик хабардорлигини оширишда ва ногиронлиги бўлган шахслар ҳамда уларнинг оилаларининг давлат дастурлари, имтиёзлар, таълим ва бошқа муҳим хизматларга кириш имкониятларини таъминлашда муҳим роль ўйнамоқда, буни қуйидаги мисол кўрсатади:

Маҳаллада ўтказилган интервьюлар давомида ногиронлиги бўлган боланинг онаси Маликa ўз тажрибаси билан ўртоқлашди: у биринчи марта мавжуд имтиёзлар ва фарзанди учун таълим имкониятлари ҳақида айнан ушбу лойиҳа доирасида билиб олган. Илгари у ўғли учун мос шароитлар йўқ деб ҳисоблаб, уни мактабга бора олмайди деб ўйлаган. “Менинг ҳуқуқий қўлланмам” буклетини олгандан ва маслаҳат хизматларидан фойдалангандан сўнг, у маҳаллий таълим органига мурожаат қилди ва фарзандини ихтисослаштирилган синфга жойлаштириш жараёнини бошлади.

Бундан ташқари, кўплаб респондентлар Ижтимоий ҳимоя агентлиги фаолияти ҳақида хабардор эмаслигини билдирдилар. Ногиронлиги бўлган шахслар ва ижтимоий ҳимояга муҳтож шахслар одатда давлат муассасаларига фақат зарурат туғилганда мурожаат қилади. Лойиҳа ходимларининг уларнинг уйига бориб,

ҳолатини ўрганиши кучли эмоционал таъсир кўрсатди. Иштирокчилар қуйидаги фикрларни билдирдилар:

“Ростдан ҳам кимгадир керакмизми?”

“Бизга кимдир қизиқиш билдирганидан хурсандмиз.”

“Яна келинг - сизлар ҳар доим хуш келибсизлар.”

Ташриф фақат сўров ўтказиш учун экани ва ҳеч қандай моддий ёрдам кўрсатилмаслиги айтиб ўтилганидан кейин ҳам, респондентлар ўз ҳаёти ва шароитига нисбатан кўрсатилган эътибор ва қизиқишни қадрлашларини таъкидладилар.

Аҳамиятли ўзгаришларга эришиш учун, кўплаб фуқаролик жамияти вакиллари IPHRга кенг кўламли ва узоқ муддатли хабардорликни ошириш кампаниялари зарур эканини таъкидладилар - бу нафақат инклюзияни тарғиб қилиш, балки ногиронликка нисбатан чуқур илдиз отган стереотиплар ва тамғалашга қарши курашиш учун ҳам муҳимдир (қуйидаги бобга қаранг). Фаоллардан бири шундай деди:

“Ҳақиқий ўзгариш бўлиши учун катта кампаниялар керак! Ва ҳукумат тизимида ногиронлиги бўлган шахслар учун камида ўн фоизлик квота жорий қилиниши лозим.”

ХУЛОСА

IPHR томонидан ўтказилган тадқиқотлар ва фуқаролик жамияти экспертларининг кузатувларига асосланиб, шундай хулосага келиш мумкинки, Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция (CRPD) ва инклюзив жамият тушунчаси Ўзбекистонда ҳали тўлиқ жорий этилмаган ва ногиронлиги бўлган шахслар ҳали ҳам асосан тиббий ёки хайрия ёндашувлари орқали қабул қилинмоқда. Ушбу ёндашув қонунчилик ва меъёрий тартибга солишдан тортиб, амалга оширишгача бўлган сиёсат жараёнининг барча босқичларига сингиб кетган бўлиб, ижтимоий соҳа мутахассислари орасида ҳам, шунингдек ногиронлиги бўлган шахсларнинг катта қисми орасида ҳам кузатилади. Натижада мавжуд ташаббусларнинг таъсири чекланган бўлиб қолмоқда ва мазмунли ҳамда барқарор натижаларга эришиш қийин бўлиб қолмоқда.

Фуқаролик жамияти экспертлари шуни ҳам таъкидлайдиларки, давлат даражасида ногиронликнинг ижтимоий моделини жорий этиш, ҳақиқатан ҳам инклюзив таълим тизимларини шакллантириш ҳамда ногиронлиги бўлган шахсларни мустақил ҳаётга, касбий тайёргарликка ва тадбиркорликка қўллаб-қувватлаш катта молиявий сармояларни талаб қилади. Бу эса давлат бюджетига тушадиган юк бўйича хавотирлар туфайли ҳукумат томонидан бундай чора-тадбирларни тўлиқ жорий этишга нисбатан эҳтиёткорликка сабаб бўлиши мумкин. Бироқ, экспертлар фикрига кўра, бир неча йил давомида барқарор инвестициялар киритиш узоқ муддатда давлат молиясига тушадиган босимни камайтириши мумкин.

Жойларда амалга оширилган лойиҳалар шуни кўрсатдики, ҳатто кичик миқёсдаги салоҳиятни ошириш, ҳуқуқий хабардорликни кучайтириш ва маҳаллий мониторинг ҳам жамоалар ва алоҳида шахсларнинг имкониятларини кенгайтиришга хизмат қилади, шу билан бирга расмий сиёсатлар ва ҳаётий реаллик ўртасидаги фарқни очиб беради. Барқарор ривожланишга эришиш учун формал мувофиқликдан амалий ижрога ўтиш, инклюзив таълимни мустаҳкамлаш, қулай муҳитни яхшилаш ҳамда фуқаролик жамияти, маҳаллалар ва давлат институтлари ўртасидаги ҳамкорликни институционаллаштириш талаб этилади.

Умуман олганда, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ижтимоий, иқтисодий ва жамоат ҳаётида тўлиқ иштирок этишини таъминлаш учун инклюзив таълим, жисмоний ва рақамли қулай муҳит, соғлиқни сақлаш хизматлари, шунингдек бандлик ва касбий тайёргарлик тизимларига қаратилган тизимли ислоҳотлар ва узоқ муддатли барқарор инвестициялар зарур экани яққол кўриниб турибди.

ФАРҒОНА, НАМАНГАН ВА АНДИЖОН ВИЛОЯТЛАРИДАГИ МАҲАЛЛИЙ ҲОКИМИЯТ ОРГАНЛАРИ УЧУН

ТАВСИЯЛАР

Қуйидаги тавсиялар Фарғона, Наманган ва Андижон вилоятларида аёллар, ногиронлиги бўлган шахслар ва озчилик гуруҳлари каби заиф гуруҳлар ҳуқуқлари бўйича кичик миқёсдаги мониторинг, адвокация ва хабардорликни ошириш лойиҳаларини амалга оширган 18 та жойлардаги фуқаролик жамияти ташкилотлари томонидан ишлаб чиқилган. Маҳаллий даражада аниқланган муаммолар асосида улар амалий, ечимга йўналтирилган тавсияларни ишлаб чиқдилар ва ушбу тавсиялар 2025 йил 5 декабрь куни Фарғона шаҳрида ўтказилган якуний давра суҳбатида маҳаллий ҳокимият органлари билан муҳокама қилинди.

Ўзбекистон аллақачон муҳим қадамларни ташлаган - жумладан 2020 йилда “Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонун қабул қилинган ва 2021 йил июнда БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияси ратификация қилинган, шунингдек уни амалга ошириш бўйича миллий режа қабул қилинган. Бироқ ҳудуддаги фуқаролик жамияти ташкилотлари таъкидлашича, ушбу мажбуриятлар маҳаллий даражада янада изчил ва амалий тарзда қўлланилишини талаб қилади.

1. ИНКЛЮЗИВ ВА ТЎСИҚЛАРСИЗ ИНФРАТУЗИЛМА

Ногиронлиги бўлган шахслар ва ҳаракатланишда қийинчиликка дуч келаётган шахслар учун инклюзив ва тўсиқларсиз инфратузилмани ривожлантириш зарур. Қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш талаб этилади: жамоат транспорти ва жамоат бинолари-нинг қулайлиги, универсал дизайн тамойиллари асосида шаҳар маконларини лойиҳалаш, шунингдек маҳаллий ҳокимият органлари ва ногиронлик масалалари билан шуғулланувчи ташкилотлар ўртасида самарали маслаҳатлашув ва ҳамкорликни таъминлаш.

Тўсиқларсиз жамоат транспорти

- Маҳаллий ҳокимият органлари фуқаролик жамияти ва манфаатдор шахслар билан яқин ҳамкорликда жамоат транспортини, айниқса мактаб автобусларини, пандуслар ўрнатиш ва ногиронлиги бўлган шахслар учун хавфсиз жойлар ажратиш орқали мослаштириш масаласини келишиб олиши лозим.

- Хавфсиз ва мустақил ҳаракатланишни таъминлаш учун тўлиқ қулай ва тўсиқларсиз бир нечта автобуслар ёки “Газель” микроавтобусларини жорий этиш шошилинч зарур.

Қулай автобус бекатлари

- Барча автобус бекатлари ва улар атрофидаги ҳудудларнинг жорий ҳолатини инвентаризация қилиш ва уларнинг барчаси давлат стандартларига мувофиқ қулайлик талабларига жавоб бериши учун зарур ўзгартишларни амалга ошириш.

- Маҳаллий ҳокимият органлари автобус бекатлари яқинида жойлашган йирик тижорат субъектлари (масалан, йирик киосклар, тармоқ дўконлари ёки барқарор бизнеслар) билан маслаҳатлашув асосида инфратузилмани яхшилашда ихтиёрий иштирокини кўриб чиқиши мумкин. Бу ҳамкорлик қулайликни ошириш бўйича амалий ва ўзаро манфаатли ечимларни қамраб олиши мумкин - масалан, кўчма пандуслар ўрнатиш, бордюрларни пастайтириш, ўриндиқлар ёки тактиль йўлаклар қўшиш, “Ногиронлар ҳаракати” белгиларини ўрнатиш ёки кириш йўлларини тўсмаслик.

Жамоат бинолари ва уй-жойларнинг ҳамма учун қулайлигини таъминлаш

- Фуқаролик жамияти ва ногиронлиги бўлган шахслар билан яқин ҳамкорликда мактаблар ва жамоат биноларида, шу жумладан кичик шаҳарлар ва қишлоқларда, пандуслар, тутқичлар, қулай йўлаклар ва биринчи қаватда мослаштирилган ҳожатхоналарни ўрнатиш бўйича маҳаллий дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

- Барча янги қурилаётган кўп қаватли биноларда лифтлар ва пандуслар Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция ва уни амалга ошириш бўйича Ўзбекистон миллий ҳаракат режасида белгиланган стандартларга мувофиқ бўлишини таъминлаш.

Спорт ва дам олиш имкониятлари

- Барча спорт клубларида ногиронлиги бўлган шахслар, айниқса болалар ва ёшлар учун қулай ва инклюзив фаолиятлар ташкил этилишини таъминлаш.

- Спорт клубларига қатнаётган ногиронлиги бўлган шахслар учун транспорт харажатларини қоплаш ва ҳамроҳ шахслар учун қўллаб-қувватлашни таъминлаш.

2. ТАЪЛИМ

Инклюзив таълимни ривожлантириш

- Камситишга қарши курашиш ва ногиронлиги бўлган болаларга нисбатан ижобий муносабатларни шакллантириш мақсадида ўқитувчилар учун инклюзив педагогика ва ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари бўйича махсус тайёргарликни таъминлаш.

- Барча даражадаги мактабларда инклюзив синфлар сонини ошириш.

Мослаштирилган таълим

- Уйда таълим олиш жадвалларини болаларнинг эҳтиёжлари, қизиқишлари ва саломатлик ҳолатига мослаштириш.

- Махсус эҳтиёжларга эга ўқувчилар учун шароитларни яхшилаш, жумладан бепул овқат ва бепул ҳамда қулай транспорт билан таъминлаш.

Рақамли ва техник кўникмалар

- Мактабларда ўғил болалар ва қизлар учун рақамли ва техник таълимни яхшилашга давлат ресурсларини йўналтириш.

- Мактаблар, ижтимоий қўллаб-қувватлаш марказлари ёки ННТларда инклюзив IT ва амалий муҳандислик (масалан, робототехника) тўгаракларини ташкил этиш, уларни замонавий жиҳозлар билан таъминлаш ва уларнинг ҳам ўғил болалар, ҳам қизлар учун очиқлигини таъминлаш.

- Маҳаллий IT компаниялари билан ҳамкорлик ўрнатиб, мастер-класслар ва амалиётлар ташкил этиш.

Масофавий таълим ва материаллар

- Онлайн курслар ва платформалар орқали масофавий таълимни кенгайтириш.

- Ҳудудларда яшовчи заиф ёшлар учун планшетлар харидини қоплаш мақсадида маҳаллий бюджетдан маблағ ажратиш.

Олий таълим материалларининг қулайлиги

- Кўриш қобилияти чекланган талабалар учун университет кутубхоналарида инклюзив таълим бўлимларини ташкил этиш.

- Брайл материаллари, аудиокитоблар ва экран ўқиш дастурлари (масалан, JAWS, NVDA) учун ресурслар ажратиш.

- Ўқитувчиларни инклюзив педагогика бўйича тайёрлаш ва материалларни аудио/рақамли форматларда тақдим этишни устувор йўналиш сифатида молиялаштириш.

3. НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН АЁЛЛАР ВА ҚИЗЛАРГА НИСБАТАН ОИЛАВИЙ ЗЎРАВОНЛИК

Жамоага асосланган зўравонликка қарши чораларни кучайтириш

- Ҳар бир маҳаллада аёллар масалалари бўйича мавжуд ихтисослаштирилган лавозимларни мустаҳкамлаш ва уларнинг ваколатларини аниқ белгилаш, айниқса кўп қиррали ва кесишувчи камситишларга дуч келаётган ногиронлиги бўлган аёллар ва қизларнинг эҳтиёжлари ва ҳуқуқларига алоҳида эътибор қаратиш.

- Фуқаролик жамияти билан яқин ҳамкорликда оилавий зўравонликдан жабр кўрганлар учун самарали ҳимоя ва реабилитация механизмларини яратиш ва молиялаштириш. Булар қулай ва тўсиқларсиз бошпаналар, тиббий ва психологик ёрдам, ҳуқуқий маслаҳат ва кўмак, йўналтириш ва ҳолатни бошқариш тизимлари, шунингдек узоқ муддатли қайта интеграция қўллаб-қувватлашини ўз ичига олиши керак, айниқса ногиронлиги бўлган аёллар ва қизлар эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда.

- Оилавий зўравонлик содир этган шахслар учун зўравонликка қарши тренингларни кенгайтириш.

Махфий мурожаат механизмлари

- Аёллар зўравонлик ҳақида хабар бериш ёки ёрдам сўраш имконига эга бўлиши учун хавфсиз ва махфий каналларни яратиш. Бу маҳалла фуқаролар йиғини биноларида “Ишонч қутиси”ни ўрнатишни ўз ичига олади, бу орқали аёллар аноним тарзда мурожаат ёки ёрдам сўровларини юбориши мумкин. Ушбу тизим ўз вақтида жавоб бериш бўйича аниқ тартиблар, мурожаатларни кўриб чиқиш учун масъул тайёрланган ходимлар ва ҳуқуқий, психологик ҳамда ижтимоий хизматларга йўналтириш механизмлари билан тўлдирилиши керак. Доимий хабардорликни ошириш ишлари аёллар ва уларнинг оила аъзолари ушбу механизмдан қандай фойдаланишни билиши ва махфийлик тўлиқ таъминланишига ишонч ҳосил қилиши учун амалга оширилиши лозим.

Оилалар учун ҳуқуқий таълим

- Айниқса қишлоқ жойларда эркаклар ва келиннинг онасини жалб қилган ҳолда жамоавий учрашувлар ва ҳуқуқий хабардорлик сессияларини кенг кўламда ташкил этишга инвестиция киритиш.

4. ИЖТИМОИЙ, ПСИХОЛОГИК ВА ҲУҚУҚИЙ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ

Фуқаролик жамияти тавсиялари айниқса заиф гуруҳлар, жумладан аёллар, оилалар ва ногиронлиги бўлган шахслар учун қўллаб-қувватлаш тизимларини мустаҳкамлаш ва ҳуқуқий саводхонликни ошириш зарурлигини таъкидлайди.

Ижтимоий хизматларни яхшилаш

- Ижтимоий хизмат марказларида психологлар, логопедлар ва ижтимоий педагоглар учун профессионал тайёргарлик имкониятларини кенгайтириш.

Психологик қўллаб-қувватлаш

- Ҳар бир туман/шаҳар Халқ таълими бўлими ҳузурида ўқитувчилар ва педагоглар ўртасида кенг тарқалган касбий чарчоқ муаммосини ҳал этиш учун “Психологик қўллаб-қувватлаш маркази”ни ташкил этиш.

- Ногиронлиги бўлган шахслар учун ишончни ошириш бўйича тренинглар ва маслаҳат хизматларини ташкил этиш ҳамда ногиронлиги бўлган болалар ота-оналари учун қўллаб-қувватлаш гуруҳларини ташкил этиш ва молиялаштириш.

Ҳуқуқий хабардорлик ва таълим

- “Менинг ҳуқуқларим” мавзусида мунтазам таълимий учрашувлар ва ҳуқуқий маслаҳат кунларини маҳалла фуқаролар йиғинлари билан ҳамкорликда ташкил этиш. Маҳаллаларда “Инсон ҳуқуқлари” мавзусида кенг кўламли адвокация ишлари олиб борилиши, эркаклар ва келиннинг онасини жалб қилиш орқали уларнинг ҳуқуқий билимларини ошириш таъминланиши керак.

- Никоҳ арафасидаги жуфтликлар ва ёшлар учун оилавий ҳуқуқий, мулкий ва ижтимоий муносабатларни қамраб олган “Оила мактаби” дарсларини ташкил этиш тавсия этилади.

Ихтисослаштирилган марказлар

- Даун синдромига эга шахслар учун бутун ҳудуд бўйлаб марказлар ташкил этиш, шу жумладан спорт ва болалар театри каби маданий мослашув фаолиятлари учун жойлар яратиш.

Маълумотлар ва эҳтиёжларни мониторинг қилиш

- Маҳалла фуқаролар йиғинлари тизими доирасида ногиронлиги бўлган шахсларнинг эҳтиёжларини кузатиб бориш учун махсус маълумотлар базасини яратиш ва уни ижтимоий ёрдам дастурларини режалаштириш мақсадида мунтазам янгилаб бориш.

5. БАНДЛИК ВА ИҚТИСОДИЙ ҚУВВАТЛАНТИРИШ

Ушбу тавсиялар ишсизлик ва иқтисодий қарамликни камайтиришга, айниқса ногиронлиги бўлган шахслар ва ижтимоий жиҳатдан заиф аёлларга қаратилган.

Касбий тайёргарлик ва тадбиркорлик

- Ногиронлиги бўлган шахслар учун касбий курслар (тикувчилик, ҳунармандчилик ва бошқалар) ташкил этиш.

- Хусусий сектор билан ҳамкорликда аёллар учун талаб юқори бўлган касблар ва тадбиркорлик бўйича ўқувлар ташкил этиш ҳамда уларга даромад топишга ёрдам бериш.

Ижтимоий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш

- Ногиронлиги бўлган шахслар ўртасида ижтимоий тадбиркорликни ривожлантириш учун махсус инкубатор ёки акселератор ташкил этиш, бизнесни бошлаш ва ривожлантириш учун микрокредитлар ёки грантлар тақдим этиш.

- Шунингдек, ногиронлиги бўлган ҳунармандларни бевосита мижозлар билан боғлайдиган инновацион ижтимоий маркетплейс яратиш, уларнинг иқтисодий имкониятлари ва кўринишини кенгайтиришга хизмат қилади.

Иш берувчилар учун рағбатлар

- Қўшимча иш ўринлари яратган хусусий иш берувчиларга солиқ имтиёзлари ва субсидиялар тақдим этиш.

- Кичик ва ўрта бизнес субъектларига ногиронлиги бўлган шахсларни ишга қабул қилишда мавжуд қонунчилик имтиёзлари, субсидиялар ва имкониятлар ҳақида мунтазам ахборот хатлари юбориш.

- Гендер тенглик ва инклюзияга амал қилувчи иш берувчиларни давлат харидларида устувор иштирокчи сифатида тан олиш ва уларга “Ижтимоий масъулиятли корхона” сертификатини бериш.

Меҳнат ҳуқуқларини таъминлаш

- Ҳуқуқий базани мустаҳкамлаш: маҳаллий кенгашлар ва депутатлар Меҳнат кодексига ўзгартиришлар киритишни кўриб чиқиши, айниқса аёллар ва ногиронлиги бўлган шахсларнинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилишга алоҳида эътибор қаратиши лозим.

- Кичик ва ўрта бизнесда ногиронлиги бўлган шахслар учун белгиланган иш ўринлари квотаси (камида уч фоиз)нинг амалда бажарилишини назорат қилишни кучайтириш.

- Меҳнат шартномаларига риоя этилишини таъминлаш: барча корхоналарда меҳнат шартномалари талабларига қатъий риоя этилиши ва аниқ жавобгарлик механизмлари жорий қилиниши лозим.